

**Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΙΣΛΑΜ
ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ**

**TEACHING ABOUT ISLAM
IN THE CORSE OF RELIGIOUS EDUCATION**

Ιωάννης Τάτσης, M.Th., Θεολόγος εκπαιδευτικός,
Γενικό Λύκειο Παραμυθιάς, ioanistatsis@gmail.com

Ioannis Tatsis, M.Th., Teacher of Theology,
Lyceum of Paramythia, ioanistatsis@gmail.com

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό, που φέρει τον τίτλο «Η διδασκαλία για το Ισλάμ στο πλαίσιο του μαθήματος των Θρησκευτικών», εξετάζονται αναλυτικά όλες οι αναφορές στο Ισλάμ που υπάρχουν στα βιβλία Θρησκευτικών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που διδάσκονταν στα σχολεία την δεκαετία από το 2006 έως το 2016. Αμέσως μετά παρουσιάζουμε μια πρόταση διδασκαλίας για το Ισλάμ βασισμένη στους λόγους του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά. Ως γνωστόν ο άγιος Γρηγόριος ήρθε σε επικοινωνία με τους πιστούς του Ισλάμ και συνομίλησε μαζί τους. Από τους διαλόγους αυτούς συλλέξαμε βασικά στοιχεία που θέτουν το πλαίσιο μιας διδασκαλίας για το Ισλάμ, κατάλληλης για τους μαθητές των ελληνικών σχολείων. Σκοπός του άρθρου είναι να παρουσιαστεί μια νέα πρόταση, σύμφωνα με την οποία η διδασκαλία για τις άλλες θρησκείες στα πλαίσια του μαθήματος των Θρησκευτικών μπορεί να οικοδομηθεί πάνω στη θεολογία των Πατέρων της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Λέξεις κλειδιά: Μάθημα Θρησκευτικών, Ισλάμ, Γρηγόριος Παλαμάς

Abstract

This article bearing the title “Teaching about Islam in the course of Religious Education”, analyzes in detail all the references to Islam in the books of Religious Education course in both Primary and Secondary Education. The study was carried out in Religious Education schoolbooks in the decade from 2006 to 2016. What immediately follows is a suggested lesson plan about Islam based on the teachings of saint Gregory Palamas. It is widely known

that saint Gregory contacted the believers of Islam and had a discourse with them. It is from these conversations that we have collected key elements that set the framework of a teaching on Islam suitable for Greek school students. The purpose of this article is to present a new proposition, according to which the teaching of other religions in the course of Religious Education can be built on the theology of the Orthodox Church Fathers.

Key words: Religious Education course, Islam, Gregory Palamas

Εισαγωγή

Η διδασκαλία για το Ισλάμ κατελάμβανε ανέκαθεν μικρό μόνο μέρος της παρεχόμενης στα ελληνικά σχολεία θρησκευτικής αγωγής. Στο άρθρο αυτό εξετάζονται οι αναφορές στο Ισλάμ που περιέχονται στα βιβλία Θρησκευτικών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, που διδάσκονταν στα σχολεία επί μία τουλάχιστον δεκαετία και συγκεκριμένα από το 2006 έως το 2016.

Ακολούθως παρουσιάζουμε μια διαφορετική διδακτική πρόταση για το Ισλάμ βασισμένη στην σχετική διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά.

1. Η διδασκαλία για το Ισλάμ σε παλαιότερα βιβλία Θρησκευτικών

Μια σύντομη ενδεικτική αναδρομή στις αναφορές στο Ισλάμ που περιέχονταν σε παλαιότερα βιβλία Θρησκευτικών, πριν το 2006, κρίθηκε απαραίτητη για να φανεί η διαφοροποίηση από τα σχολικά εγχειρίδια που ίσχυσαν την δεκαετία 2006 – 2016 και τα οποία εξετάζονται σε αυτό το άρθρο. Στα περισσότερα από τα εγχειρίδια Θρησκευτικών που ίσχυαν μέχρι το 2006 η πρώτη αναφορά στο Ισλάμ γινόταν στους μαθητές της Στ' τάξης του Δημοτικού, ακολουθούσαν αναφορές στα πλαίσια του μαθήματος της εκκλησιαστικής ιστορίας που διδασκόταν συνήθως στη Γ' Γυμνασίου και εκτενέστερη αναφορά περιεχόταν στα σχολικά εγχειρίδια του Λυκείου.

Έτσι, για παράδειγμα, σύμφωνα με το Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων του Δημοτικού σχολείου (ΠΔ 1034, ΦΕΚ 347/1977) σε καμία τάξη του Δημοτικού σχολείου από την Α' μέχρι την Ε' δεν γίνεται αναφορά στο Ισλάμ. Μόνο στην Στ' τάξη μνημονεύονται οι «ετερόδοξες εκκλησίες» καθώς και «άλλες γνωστές θρησκείες» μεταξύ των οποίων ο «Ιουδαϊσμός» και ο «Μωαμεθανισμός» που αναφέρονται ρητά (Σκιαδάς, 1979· Τσακαλίδης, 1996· Καριώτογλου, 1996).

Το βιβλίο Θρησκευτικών της Γ' Γυμνασίου (Παπαθανασίου, Φίλιας, Αργυρόπουλος & Καραχάλιας, 2000), που αντικαταστάθηκε με την αλλαγή εγχειριδίων το 2006, στα πλαίσια της μελέτης της εκκλησιαστικής ιστορίας περιείχε διάσπαρτες αναφορές στο Ισλάμ. Στην ενότητα 30, που αφορούσε στην εικονομαχία, υπήρχε αναφορά στο Ισλάμ που ως ανεικονική θρησκεία επηρέασε τους εικονομάχους. Η περίοδος της Τουρκοκρατίας, που περιγράφεται στην 41η ενότητα, περιέχει αναφορά στους Νεομάρτυρες που θεωρούνται θύματα της μανίας

των Τούρκων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η αναφορά (σ. 204) ότι «σύμφωνα με μια παλιά παράδοση του Ισλάμ, οι Σουλτάνοι μπορούσαν να αφήνουν θρησκευτικές ελευθερίες στους «λαούς της Βίβλου» (δηλαδή στους Χριστιανούς και στους Ιουδαίους), που υποτάσσονταν στην ισλαμική πολιτική εξουσία».

Στο βιβλίο *Θρησκευτικών της Α΄ Λυκείου* (Πετρούνιας, 1978) αφιερώνονται στο Ισλάμ δύο μόνο σελίδες (70-71) στις οποίες η θρησκεία ονομάζεται Μωαμεθανισμός και θεωρείται ως θρησκεία αντίπαλη προς τον Χριστιανισμό της οποίας η εμφάνιση ήταν «ο πιο σοβαρός λόγος που σταμάτησε την εξάπλωση του χριστιανισμού» (Πετρούνιας, 1978).

Στο διδακτικό βιβλίο *Θρησκευτικών της Β΄ Λυκείου* (Μάσσος, Ζάγκας & Κούβελας, 1981) στο 6ο μάθημα που αναφέρεται στον Ισλαμισμό, πέραν της αρχικής ενότητας για την εμφάνιση και την εξάπλωσή του, η επόμενη εξετάζει τις «σχέσεις του Ισλαμισμού με τον Ιουδαϊσμό και τον Χριστιανισμό», ακολουθεί μία «κριτική θεώρηση των αρχών του Ισλαμισμού», όπου επισημαίνονται μερικές σημαντικές διαφορές με τον Χριστιανισμό και γίνεται αναφορά στους χριστιανούς Νεομάρτυρες. Το μάθημα κλείνει με μια μικρή ενότητα για την «επίδραση του Ισλαμισμού» στον κόσμο, όπου μεταξύ άλλων γίνεται λόγος για τα θεοκρατικά ισλαμικά καθεστώτα.

Από τις παραπάνω ενδεικτικές αναφορές σε κάποια από τα παλαιότερα βιβλία *Θρησκευτικών* καταδεικνύεται η διαφορετική προοπτική που υπήρχε σε αυτά σε σχέση με τα εγχειρίδια της περιόδου 2006-2016. Ο καθηγητής Ιωάννης Κογκούλης (1996) σε έρευνά του σχετικά με τις αναφορές στο Ισλάμ στα εγχειρίδια *Θρησκευτικών* της περιόδου 1833-1982 συγκαταλέγει μεταξύ των άλλων παραγόντων που καθόριζαν τον τρόπο ανάπτυξης του κεφαλαίου για τον μωαμεθανισμό, τις κατά καιρούς σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας. Σημειώνει όμως ότι στα μεταγενέστερα εκείνης της περιόδου εγχειρίδια «επιχειρήθηκε αναδιάρθρωση του περιεχομένου του μαθήματος των θρησκευτικών που αναφέρεται στο Ισλάμ με εισαγωγή διδακτέας ύλης, η οποία είναι απαλλαγμένη από αξιολογικές φορτίσεις και κρίσεις που καλλιεργούν πνεύμα προκατάληψης και αντιπάθειας και συμβάλλει στην εγκαθίδρυση με τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς σχέσεων καλής γειτονίας και φιλίας» (Κογκούλης, 1996).

Οι θεολόγοι που πρωταγωνίστησαν στη συγγραφή των βιβλίων *Θρησκευτικών* της περιόδου 2006 - 2016 είχαν επισημάνει από καιρό την προοπτική με την οποία προσεγγίζονταν το Ισλάμ στα παλαιότερα σχολικά εγχειρίδια, κρίνοντάς την, στη συντριπτική τους πλειονότητα, ως προβληματική και επιδιώκοντας μία ουσιαστική αλλαγή. Ο εκ των συγγραφέων του βιβλίου *Θρησκευτικών της Β΄ Γυμνασίου* Γεώργιος Τσανανάς (1996), περιγράφει ως εξής την οδό που ακολουθήθηκε για την αλλαγή αυτή: «Σχηματικά αυτή η αλλαγή κλίματος θεώρησης και αντιμετώπισης θα μπορούσε να δοθεί ως εξής: εξέταση των πάντων εκ νέου, έμφαση στο θετικό, κατά το δυνατόν επαρκής, έντιμη και αντικειμενική έκθεση, όχι αντιπαράθεση αλλά συμπαράθεση στοιχείων και θέσεων, και όλα αυτά για να γίνει εποικοδομητικός διάλογος με τους μαθητές ώστε να αποκρυσταλλώσουν τις προσωπικές τους εκτιμήσεις και θέσεις». Μόνο που κατά την αλλαγή αυτή, που πράγματι επήλθε στα βιβλία *Θρησκευτικών*, δεν ελήφθη υπόψη η πατερική χριστιανική διδασκαλία για το Ισλάμ αλλά η προσπάθεια επικεντρώθηκε στην ανάδειξη δήθεν κοινών σημείων Χριστιανισμού και Ισλάμ,

την άμβλυνση πολλές φορές των διαφορών Χριστιανών και Μουσουλμάνων και την αποσιώπηση «μελανών» σελίδων των σχέσεων Χριστιανισμού και Ισλάμ, που περιέχονταν στα παλαιότερα βιβλία Θρησκευτικών.

2. Το Ισλάμ στα βιβλία Θρησκευτικών του Δημοτικού σχολείου

Στα βιβλία Θρησκευτικών των τάξεων του Δημοτικού σχολείου της περιόδου 2006-2016 εντοπίζονται αναφορές στο Ισλάμ, όχι όμως σε όλα. Έτσι στα σχολικά βιβλία της Γ' (Ζούρας, Θερμός, Παναγάκης, Βούκανου & Μαστρομιχαλάκη, 2012α) και Δ' τάξης (Ζούρας, Θερμός, Παναγάκης, Βούκανου & Μαστρομιχαλάκη, 2012β) του Δημοτικού σχολείου δεν υπάρχουν αναφορές στο Ισλάμ.

Στο βιβλίο Θρησκευτικών της Ε' τάξης του Δημοτικού σχολείου (Κορναράκης, Πρέντος & Γιαννακόπουλος, 2012), στο κεφάλαιο Δ' που είναι αφιερωμένο στις εκκλησιαστικές τέχνες και στην υποενότητα 4.3 «Αγία Σοφία: Ένα θαύμα τέχνης» γίνεται μία απλή μόνο αναφορά στην μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τζαμί μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης στα χέρια των Τούρκων το 1453. Το σχολικό βιβλίο αναφέρει: «Από το 1453, που η Κωνσταντινούπολη έπεσε στα χέρια των Τούρκων, η Αγία Σοφία μετατράπηκε σε τζαμί. Το 1934, με απόφαση του τουρκικού υπουργικού συμβουλίου, ο ναός μετατράπηκε σε μουσείο. Στις ημέρες μας έχει εκδηλωθεί διεθνές ενδιαφέρον και έχουν αρχίσει οι εργασίες για τη συντήρηση και αποκατάσταση του ναού, ώστε να αναδειχθούν οι ανεκτίμητοι θησαυροί του». Επίσης στη λεζάντα φωτογραφίας της εξωτερικής μορφής του ναού της Αγίας Σοφίας σημειώνεται: «Η Αγία Σοφία. Οι μιναρέδες στα άκρα της προστέθηκαν από τους Τούρκους, όταν ο ναός μετατράπηκε σε τζαμί. Διακρίνεται ο τρούλος με τα 40 παράθυρα». Η αναφορά αυτή συνδέει τη θρησκεία του Ισλάμ με την δράση των Τούρκων μετά την άλωση της Πόλης και την μετατροπή του χριστιανικού ναού της Αγίας Σοφίας σε τζαμί.

Στο βιβλίο Θρησκευτικών της ΣΤ' Δημοτικού (Γούλας, Δεληκωσταντής & Κομνηνού, 2012) ολόκληρη η 33^η διδακτική ενότητα (Δ.Ε.) είναι αφιερωμένη στη γνωριμία με το Ισλάμ και φέρει τον τίτλο «Η προσευχή των μουσουλμάνων στο τζαμί την Παρασκευή». Στην ενότητα αυτή, μετά από μία παράγραφο με σύντομες πληροφορίες για την ίδρυση της θρησκείας αυτής από τον Μωάμεθ, την πίστη σε ένα θεό, τον Αλλάχ και το ιερό βιβλίο που περιέχει την πίστη, το Κοράνιο, γίνεται μία αναλυτική περιγραφή των βασικών στοιχείων ενός μουσουλμανικού τεμένους (μιναρέδες, κρήνη, αίθουσα προσευχής, αραβουργήματα, άμβωνας από τον οποίο διδάσκει ο ιμάμης κ.α.). Την περιγραφή υποτίθεται ότι κάνουν «δύο συμμαθητές μας, ο Γιουσούφ και η Λεϊλά, οι οποίοι κατάγονται από τη Θράκη και αποδέχτηκαν την πρόταση του δασκάλου να μας παρουσιάσουν τον μουσουλμανικό ναό, που ονομάζεται τέμενος ή τζαμί». Επιπλέον γίνεται αναφορά στην Παρασκευή ως ιερή μέρα των Μουσουλμάνων, το τζαμί ως τόπο προσευχής και το Ραμαζάνι ως τη μεγαλύτερη θρησκευτική εορτή. Η ενότητα κλείνει με την αναφορά «Με την παρουσίαση του Ισλάμ από τους συμμαθητές μας διαπιστώσαμε τις ιδιαιτερότητες της θρησκευτικής τους παράδοσης, αλλά και του πολιτισμού των μουσουλμάνων που ζουν στη χώρα μας». Ως παράθεμα δίνεται στους μαθητές της ΣΤ' Δημοτικού ένα απόσπασμα από το Κοράνιο για την ευσέβεια με «ήπιο»

περιεχόμενο. Οι αναφορές στο βιβλίο αυτό οδηγούν σε μία βαθύτερη γνώση των μαθητών για το Ισλάμ μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που αφορά σε πολλά στοιχεία της θρησκείας αυτής, τον θεό και τον προφήτη της, την ίδρυση της, το ιερό της βιβλίο, τα ιερά σύμβολα και τους τόπους λατρείας.

Στο Γλωσσάρι στο τέλος του σχολικού βιβλίου επεξηγούνται πρωτόγνωρες για τους μαθητές λέξεις όπως μουεζίνη, αραβουργήματα, ιμάμη, σούρα.

3. Το Ισλάμ στα βιβλία Θρησκευτικών Γυμνασίου, Λυκείου και ΕΠΑΛ

Το βιβλίο Θρησκευτικών της Α΄ Γυμνασίου (Γριζοπούλου & Καζλάρη, 2012) περιέχει τη διδασκαλία της Παλαιάς Διαθήκης. Σε αυτό συναντούμε αναφορές στο Ισλάμ σε έξι διδακτικές ενότητες. Συγκεκριμένα:

Στη Δ.Ε. 5 που είναι αφιερωμένη στον Αβραάμ σε μικρό πλαίσιο με βοηθητικό κείμενο αναφέρεται ότι «Το δίκαιο της εποχής επέτρεπε στο σύζυγο μιας γυναίκας που ήταν στείρα να αποκτά παιδιά με μια δούλη της. Σύμφωνα μ' αυτό ο Αβραάμ απέκτησε ένα γιο με τη δούλη της Σάρρας, Άγαρ. Το όνομά του ήταν Ισμαήλ και θεωρείται ο προπάτορας των Αράβων. Η ίδια παράδοση υπάρχει και στο Κοράνιο». Επίσης σε άλλο βοηθητικό κείμενο της ίδιας ενότητας γίνεται λόγος για το κεφάλαιο του Κορανίου που είναι αφιερωμένο στον Αβραάμ με την επιπλέον επισήμανση ότι πολλοί Μουσουλμάνοι σήμερα φέρουν το όνομα αυτό. Τέλος, στις προτεινόμενες εργασίες της ενότητας περιέχεται και η εξής: «Αν υπάρχουν μουσουλμάνοι ή εβραίοι μαθητές, ας αναλάβουν να παρουσιάσουν στην τάξη τη θέση του Αβραάμ στη θρησκεία τους». Η ίδια επισήμανση κεφαλαίου του Κορανίου αφιερωμένου στον Πατριάρχη Ιωσήφ υπάρχει και στη Δ.Ε. 7.

Στη ΔΕ 6 που είναι αφιερωμένη στους Πατριάρχες Ισαάκ και Ιακώβ σε πλαίσιο βοηθητικού κειμένου δίνεται στους μαθητές η πληροφορία ότι «Ο Ιακώβ ονομάστηκε και Ισραήλ. Το όνομα αυτό θα γίνει αργότερα το εθνικό όνομα όλων των Εβραίων. Στις εβραϊκές λέξεις όπου συναντούμε την κατάληξη -ηλ ή -ελ σημαίνει ότι περιέχεται η λέξη «Θεός». Ουμηθείτε ότι το όνομα του Θεού στο Ισλάμ ακούγεται παρόμοια: Αλλάχ».

Σε ερώτηση της ΔΕ 8 που αναφέρεται στην κλήση του Μωϋσή και με αφορμή την απάντηση του Θεού «Εγώ ειμί ο Ων», ζητείται από τους μαθητές να βρουν «στοιχεία για ονόματα του Θεού που χρησιμοποιούν οι μουσουλμάνοι.».

Στην ΔΕ 14, που αναφέρεται στο βασιλιά Δαβίδ, και με αφορμή το γεγονός ότι εκείνος έκανε την Ιερουσαλήμ πρωτεύουσα του κράτους, υπάρχει μεγάλο παράθεμα στο οποίο παρουσιάζεται η Ιερουσαλήμ ως τόπος ιερός για τρεις μεγάλες μονοθεϊστικές θρησκείες: τον Χριστιανισμό, τον Ιουδαϊσμό και τον Ισλαμισμό. Η περιγραφή είναι γλαφυρή και μεταξύ άλλων αναφέρει: «Καμπαναριά και μιναρέδες γειτονεύουν στενά, υψώνοντας προς τον ουρανό τις προσευχές τριών θρησκειών» ενώ για τη σημασία της πόλης για τους Μουσουλμάνους σημειώνεται ότι «το σημαντικότερο προσκύνημα είναι το *τέμενος του Ομάρ*, πάνω στο

λόφο του Βράχου, όπου για δεκατρείς αιώνες προσκυνούν το βράχο της θυσίας του Αβραάμ». Επίσης γίνεται αναφορά στην προσευχή των Μουσουλμάνων κάθε Παρασκευή αλλά δίνεται και μία σύγχρονη εικόνα της πόλης όπου ο ήχος των πολεμικών ελικοπτέρων που πετούν πάνω από αυτήν ενώνεται με τους ήχους της καμπάνας και το κάλεσμα του μουεζίνη για προσευχή.

Τέλος, η ΔΕ 17 αναφέρεται στη διάσπαση του βασιλείου των Ισραηλιτών μετά τη βασιλεία Σολομώντα. Σε εργασία που παραλληλίζει τη διάσπαση αυτή με τη διάσπαση της πρώην Γιουγκοσλαβίας τη δεκαετία του '80 δίνεται κείμενο στους μαθητές που μεταξύ άλλων περιγράφει «Το Κάσαμπα ήταν κάποτε ένα μουσουλμανικό χωριουδάκι μόλις δεκαπέντε χιλιόμετρα από κει όπου έγιναν οι αιματηρές μάχες γύρω από τη Σρεμπρένιτσα», το οποίο καταστράφηκε ολοσχερώς.

Στο γλωσσάριο του βιβλίου, όπως και στο αντίστοιχο της ΣΤ΄ Δημοτικού αναλύονται οι λέξεις μουεζίνης και μιναρέδες.

Στη Β΄ Γυμνασίου το μάθημα των Θρησκευτικών αναφέρεται στα γεγονότα της Καινής Διαθήκης στηριζόμενο εν πολλοίς σε μεταφρασμένες περικοπές του ιερού βιβλίου. Ωστόσο δεν απουσιάζουν πλήρως και από το βιβλίο Θρησκευτικών (Τσανανάς & Μπάρλος, 2012) αυτής της τάξης αναφορές στο Ισλάμ.

Συγκεκριμένα:

Σε ερώτηση που υπάρχει στη ΔΕ 3 ζητείται από τους μαθητές να βρουν στοιχεία για τα ιερά βιβλία πέντε μεγάλων θρησκειών, με πρώτη το Ισλάμ.

Στη ΔΕ 17 που αναφέρεται στην υπεράσπιση των γυναικών και των παιδιών από τον Χριστό, σε υποερώτημα εργασίας ζητείται από τους μαθητές «Συγκεντρώστε από εφημερίδες και περιοδικά εικόνες, που να δείχνουν προβλήματα που αντιμετωπίζουν γυναίκες και παιδιά σε όλον τον κόσμο σήμερα».

Αμέσως πιο κάτω δίπλα σε μεγάλη σχετική φωτογραφία υπάρχει απόσπασμα της εφημερίδας Καθημερινή που αναφέρει ότι «Η γυναίκα αυτή (που εικονίζεται) από την Νιγηρία καταδικάστηκε το 2002 σε θάνατο με λιθοβολισμό από ισλαμικό δικαστήριο, γιατί απέκτησε το παιδί που κρατά στην αγκαλιά της, χωρίς να είναι παντρεμένη. Ύστερα από πολλές διεθνείς παρεμβάσεις ματαιώθηκε η εκτέλεσή της». Είναι σαφές ότι κατά τη διδασκαλία της ενότητας αυτής ο διδάσκων μπορεί να αναφέρει πλείστες όσες παρόμοιες και χειρότερες περιπτώσεις βίαιης μεταχείρισης των γυναικών από το Ισλάμ στις μέρες μας, πολλές από τις οποίες είναι ήδη σε γνώση των μαθητών μέσω των ΜΜΕ.

Τέλος στη ΔΕ 19 που αναφέρεται στην Κυριακή Προσευχή, σε ένα μοντάζ φωτογραφιών ανθρώπων από άλλες θρησκείες που προσεύχονται υπάρχει και φωτογραφία ενός μουσουλμάνου (Αραβας;) που προσεύχεται στο μέσον της ερήμου. Χαρακτηριστική είναι η

στάση προσευχής του, γονατιστός με το πρόσωπο κολλημένο στην άμμο και τα υποδήματά του αφημένα πίσω του.

Το βιβλίο Θρησκευτικών της Γ΄ Γυμνασίου (Καραχάλιας, Μπράτη, Πασσάκος & Φίλιας, 2012), βιβλίο που περιγράφει ουσιαστικά την εκκλησιαστική ιστορία από την Πεντηκοστή μέχρι σήμερα, περιέχει δύο αναφορές στο Ισλάμ. Η πρώτη υπάρχει στην ΔΕ 19 που αναφέρεται στην εικονομαχία. Τα δύο πρώτα αίτια της εικονομαχίας συνδέονται από τους συγγραφείς του βιβλίου με τις ανεικονικές αντιλήψεις των θρησκειών του Ιουδαϊσμού αλλά και του Ισλάμ που τον 8^ο αι. εξαπλώνεται στην Ανατολή και επηρεάζει αφενός μεν τους πιστούς αιρετικών ομάδων όπως οι Νεστοριανοί και οι Παυλικιανοί αφετέρου δε τους αυτοκράτορες της δυναστείας των Ισαύρων που κατάγονταν από τη Συρία και είχαν έλθει σε επαφή με τις θρησκείες αυτές.

Η ΔΕ 30 είναι αφιερωμένη στην «Ανατολική Εκκλησία στην περίοδο της Τουρκοκρατίας». Η ενότητα περιέχει πολλές πληροφορίες για τη συμπεριφορά των Τούρκων απέναντι στους Χριστιανούς. Γίνεται λόγος για τα μιλλέτια, την εθναρχία αλλά και τα προνόμια που δόθηκαν στον Πατριάρχη για τα οποία σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι «πρωταρχικά εξυπηρετούσαν τα οθωμανικά συμφέροντα, γιατί έδιναν το δικαίωμα στον Σουλτάνο να κατηγορήσει τον Πατριάρχη, όταν οι χριστιανοί ήταν απείθαρχοι. Γι' αυτό και τα προνόμια καταπατούνταν εύκολα, όταν συνέφερε τους κατακτητές. Έδωσαν όμως τη δυνατότητα στο Γένος να μείνει ενωμένο πολιτιστικά και πνευματικά και να επιβιώσει μέσα στις αντίξοες συνθήκες που επέβαλε ο οθωμανικός ζυγός». Επιπλέον γίνεται αναφορά στους κρυπτοχριστιανούς, τους νεομάρτυρες αλλά και σημαντικούς διδασκάλους του Γένους πολλοί από τους οποίους αναφέρονται ονομαστικά. Απουσιάζει ωστόσο από το βιβλίο αυτό εκτενής αναφορά στον άγιο Κοσμά τον Αιτωλό που υπήρχε στο αμέσως προηγούμενο διδακτικό εγχειρίδιο της Γ΄ Γυμνασίου (Παπαθανασίου, Φίλιας, Αργυρόπουλος & Καραχάλιας, 2000). Αντί αυτού υπάρχει ένα βοηθητικό κείμενο από το βιβλίο του Ι. Μενούου, απόσπασμα διδαχής του αγίου Κοσμά για την ελληνική παιδεία.

Ολόκληρη ωστόσο η ΔΕ εξαντλείται σε ιστορική κυρίως προσέγγιση των γεγονότων αποφεύγοντας βαθύτερη θεολογική ανάλυση της σχέσης Ισλάμ και Ορθοδοξίας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Στα βιβλία Θρησκευτικών της Α΄ και Γ΄ Λυκείου (Γκόστης, Μεταλληνός & Φίλιας, 2012. Μπέγζος & Παπαθανασίου, 2012) δεν υπάρχουν αναφορές στο Ισλάμ.

Το δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου Θρησκευτικών της Β΄ Λυκείου (Δρίτσας, Μόσχος & Παπαλεξανδρόπουλος, 2012) περιέχει την εκτενέστερη αναφορά στις θρησκείες που γίνεται στα πλαίσια του μαθήματος των θρησκευτικών στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στο Ισλάμ είναι εξολοκλήρου αφιερωμένες οι ΔΕ 30 και 31. Σε αυτές γίνεται

αναφορά στο βίο του Μωάμεθ, στα βασικά στοιχεία της διδασκαλίας του Κορανίου, στους «πέντε στύλους» του Ισλάμ, στον σουφισμό, τον ισλαμικό μυστικισμό, το χωρισμό των Μουσουλμάνων σε Σηΐτες και Σουνίτες, την εξάπλωση του Ισλάμ στην Ασία και πρόσφατα στην Ευρώπη. Αξιοσημείωτη είναι και η παράθεση αποσπασμάτων του Κορανίου στο τέλος των ενοτήτων αυτών. Επιλέχθηκαν αποσπάσματα που αποκαλύπτουν και το «σκληρό» πρόσωπο του Ισλάμ με θεματολογία που αναφέρεται στην «αντεκδίκηση στην αιματοχυσία», την ανωτερότητα των ανδρών έναντι των γυναικών, τον ιερό πόλεμο, τζιχάντ.

Εκτός των ανωτέρω δύο ΔΕ στο βιβλίο της Β' Λυκείου υπάρχουν επίσης αναφορές στο Ισλάμ στη ΔΕ 21 που αναφέρεται στον φανατισμό και την ανεξιθρησκεία. Στις μορφές φανατισμού περιλαμβάνεται και «ο θρησκευτικός επεκτατισμός (με κάθε μέσον προσπάθεια επέκτασης μιας θρησκείας, όπως συνέβη με τον Ισλαμισμό)». Τονίζεται επιπλέον ότι «ο φανατισμός ανάγεται σε αρετή και η βία είναι το μέσον για την εξάπλωση και επικράτηση των ιδεών ή μιας θρησκείας (επέκταση του Ισλαμισμού, άρνηση σε άλλες θρησκείες να αναπτυχθούν παράλληλα στον ίδιο χώρο)». Στα ιστορικά παραδείγματα φανατισμού γίνεται αναφορά «στους διωγμούς του Ισλάμ κατά των χριστιανών της Μέσης Ανατολής και αργότερα των Βαλκανίων». Τέλος, στα θέματα για συζήτηση το 5ο ερώτημα είναι «Ποια η άποψή σου για την ίδρυση μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα;».

Στη ΔΕ 26 που αναφέρεται στην επίδραση του Χριστιανισμού στον πολιτισμό σημειώνεται εισαγωγικά ότι όλες οι θρησκείες δημιούργησαν πολιτισμό και μεταξύ άλλων παραδειγμάτων αναφέρεται ότι «Είναι γνωστό ότι ο Αραβικός πολιτισμός, του οποίου η παρουσία μαρτυρείται μέχρι σήμερα σ' όλη τη Μέση Ανατολή και τη Β. Αφρική, σφραγίστηκε από τη θρησκεία του Ισλάμ».

Η ΔΕ 28 για τα αφρικανικά θρησκευόμενα καταλήγει με την επισήμανση ότι «Σήμερα, οι αφρικανικές θρησκείες δοκιμάζονται από την αστυφιλία και την ανάπτυξη του δυτικού τρόπου ζωής. Έχουν επίσης επηρεαστεί από τη συνύπαρξή τους με το Ισλάμ και το Χριστιανισμό».

Στην εισαγωγή της ΔΕ 36 που είναι αφιερωμένη στην κινεζική θρησκεία Β' Λυκείου αναφέρεται ως χαρακτηριστικό της Κίνας ότι στη χώρα αυτή «υπάρχουν από παλιά πολλές θρησκείες, άλλες εγχώριες, όπως ο Κομφουκιανισμός και ο Ταοϊσμός, και άλλες επείσακτες, όπως ο Χριστιανισμός, το Ισλάμ και ο Μαχαγούανα Βουδισμός».

Τέλος στη ΔΕ 39 που φέρει τον τίτλο «Γενικές διαπιστώσεις - Η τελική απάντηση της Εκκλησίας στον άνθρωπο» μετά την παράθεση των στοιχείων των θρησκειών που έγινε στις προηγούμενες ενότητες οι συγγραφείς δίνουν ξεκάθαρες απαντήσεις σε ερωτήματα που γεννώνται εύλογα στο μυαλό των μαθητών. Χαρακτηριστικά, μεταξύ άλλων, αναφέρουν: «Γίνεται φανερό ότι αν και όλες οι θρησκείες επιζητούν το Θεό, ο Θεός καθεμιάς είναι κάτι διαφορετικό. Έτσι οι θρησκείες δεν αποτελούν δρόμους που οδηγούν στον ίδιο σκοπό». Και συνεχίζουν: «Τίθεται έτσι το ζήτημα: ποιος είναι ο αληθινός Θεός; Η απάντηση πολλών θρησκειών βασίζεται πάνω στην αντίληψη του Θεού που προϋποθέτουν». Και καταλήγουν σημειώνοντας: «Στο θέμα αν ο Χριστός είναι ο αληθινός Θεός και άρα ο Χριστιανισμός η αληθινή θρησκεία, ο Χριστός παραπέμπει στην «απόδειξη», εκείνη την οποία αποτελεί η

παρουσία του ίδιου του Θεού μέσα στον άνθρωπο. Στην ίδια ενότητα γίνεται μία ουσιαστική αναφορά που διαφοροποιεί καίρια το μονοθεϊσμό ξένων θρησκειών, όπως του Ισλάμ, από το «μονοθεϊσμό» του Χριστιανισμού. Οι συγγραφείς σημειώνουν ότι «Η Τριαδικότητα του Θεού κάνει το Χριστιανισμό μια ξεχωριστή περίπτωση, αφού εξαιτίας αυτής μονοθεϊστικές θρησκείες όπως το Ισλάμ δε θεωρούν το Χριστιανισμό μονοθεϊστική θρησκεία». Η επισήμανση αυτή, σύμφωνη με την Ορθόδοξη Θεολογία, πλήττει καίρια τη θεωρία ότι κοινό γνώρισμα μεγάλων θρησκειών όπως ο Χριστιανισμός, ο Ιουδαϊσμός και το Ισλάμ είναι ο μονοθεϊσμός.

Το βιβλίο «Βήματα Πίστης και Ζωής» (Καριώτογλου, Πορτελάνος & Πασσάκος, 2004) που αρχικά διδασκόταν στην Α΄ και αργότερα στη Β΄ τάξη των ΕΠΑΛ, στο πρώτο του κεφάλαιο αναφέρεται σε τέσσερις μεγάλες θρησκείες (Ιουδαϊσμό, Ισλάμ, Ινδουισμό και Βουδισμό). Το δεύτερο μισό της ΔΕ 2 είναι αφιερωμένο στο Ισλάμ. Γίνεται συνοπτική αναφορά στο πρόσωπο του Μωάμεθ, στην Εγίρα, τη βασική διδασκαλία του Ισλάμ όπως περιέχεται στο Κοράνιο, τους πέντε στύλους του Ισλάμ αλλά και τους δύο κλάδους του, τους Σουννίτες και τους Σηΐτες. Είναι πάντως αξιοσημείωτο ότι στην μικρή περίληψη που υπάρχει στο τέλος της ενότητας μεταξύ άλλων σημειώνεται ότι «Η διδασκαλία της θρησκείας (ενν. του Ισλάμ) δανείζεται τον μονοθεϊσμό του Ιουδαϊσμού και του Χριστιανισμού», θέση σαφώς διαφορετική από εκείνη που προαναφέραμε ότι περιέχεται στην ενότητα 39 του βιβλίου της Β΄ Λυκείου, όπου διαχωρίζεται ο χριστιανικός από τον ισλαμικό μονοθεϊσμό.

Στη ΔΕ 12 που διερευνά τη σχέση της Ορθοδοξίας με τα άλλα δόγματα και τις άλλες θρησκείες σημειώνεται ότι «Η Ορθοδοξία βλέπει τις παγκόσμιες θρησκείες ως συμπαθείς προσπάθειες αναζήτησης του Θεού, παρά το γεγονός ότι μπορεί να διαφωνεί με τον τρόπο, με τον οποίο πραγματοποιούν αυτή την αναζήτηση, επειδή λείπει σε αυτές το κατ' έξοχην κάντρο της πίστης, ο Χριστός». Επιπρόσθετα γίνεται αναφορά στην προσπάθεια συνεργασίας της Ορθοδοξίας με τις άλλες θρησκείες με στόχο τη μείωση της βίας και τη συμβολή στην ειρήνη και τη συνεργασία των λαών της γης.

4. Οι διάλογοι του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά με εκπροσώπους του Ισλάμ ως βάση για μία πρόταση διδασκαλίας

Η διδασκαλία για το Ισλάμ στα πλαίσια του θρησκευτικού μαθήματος πρέπει πρωτίστως να λαμβάνει υπόψη της την σχετική πατερική διδασκαλία. Η διδασκαλία για το Ισλάμ οφείλει να μην εξαντλείται σε ένα μάθημα παροχής πληροφοριών που βασίζονται μόνο στις πηγές της θρησκείας αυτής. Αν κάτι λείπει από όλα τα σχολικά εγχειρίδια Θρησκευτικών στη διδασκαλία του Ισλάμ και των άλλων θρησκειών, αυτό είναι η πατερική διδαχή για τις θρησκείες αυτές. Θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε το περιεχόμενο της σήμερα παρεχόμενης μέσω του θρησκευτικού μαθήματος διδασκαλίας για το Ισλάμ υπό το πατερικό πρίσμα του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, ενός αγίου πατρός που ήρθε σε διάλογο με εκπροσώπους της θρησκείας αυτής. Ο άγιος πατήρ μας παρέχει ένα πλούτο διδασκαλίας για το Ισλάμ ο

οποίος μπορεί να αποτελέσει με την κατάλληλη προσαρμογή, περιεχόμενο της διδασκαλίας των μαθητών για το Ισλάμ στο μάθημα των Θρησκευτικών.

Οι περίφημοι τρεις διάλογοι του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά (1994) με το Ισλάμ περιέχονται στους λόγους του «Επιστολή προς την εαυτού εκκλησίαν», «Επιστολή ότε ε-άλω» και «Διάλεξις προς τους αθέους Χίονας». Αιχμάλωτος των Τούρκων το έτος 1354 εξαναγκάζεται τρεις φορές να έρθει σε διάλογο με τους Τούρκους για θέματα σχετικά με την πίστη. Το πλαίσιο διεξαγωγής των διαλόγων του είναι ιδιαίτερος πειστικό για τον άγιο ενώ οι διαλεγόμενοι μαζί του βρίσκονται σε θέση υπεροχής. Ο ίδιος είναι αιχμάλωτος υπό πολύ αντίξοες συνθήκες γυμνώσεως, στερήσεως ακόμη και των αναγκαίων, ταλαιπωριών που οδηγούν έως την μερική παράλυση του χεριού του (Χρήστου, 1994).

Πρώτο μέλημα του αγίου Γρηγορίου στους διαλόγους του με πιστούς του Ισλάμ είναι να ελέγξει την άρνηση από εκείνους της θεότητας του Χριστού. Ξεκινά από όσα εκείνοι δέχονται για το Χριστό, την εκ Παρθένου γέννησή του, την ανάληψή του στους ουραμούς και την πίστη ότι εκείνος θα κρίνει τον κόσμο, για να τους τονίσει ότι είναι αδύνατον να αρνούνται μετά από αυτά τη θεότητά του. Στον προκλητικό τρόπο μάλιστα με τον οποίο αμφισβητούν την εκ του Πατρός γέννηση του Χριστού κατά τη θεότητα, ρωτώντας από ποια γυναίκα γέννησε ο Θεός τον Υιό του, ο άγιος αντιτείνει την παραδεκτή και από τους μουσουλμάνους εκ Παρθένου κατά σάρκα γέννηση του Χριστού και επιχειρηματολογεί: «Εάν η Μαρία που εγέννησε τον Χριστό κατά σάρκα δεν είχε άνδρα ούτε εχρειαζόταν άνδρα... πολύ περισσότερο ο Θεός, γεννώντας τον Λόγο του ασώματον ασωμάτως και θεοπρεπώς, δεν είχε γυναίκα ούτε είχε ανάγκη γυναικός, όπως εκλαμβάνετε εσείς εσφαλμένα» (Παλαμάς, 1994). Αναλύει επίσης την ιδιότητα του Χριστού ως κριτή των πάντων στο τέλος του κόσμου, την οποία παραδέχονται και οι μουσουλμάνοι. Συνδυάζει μάλιστα την πίστη τους αυτή με την αποδοχή του προσώπου του Αβραάμ τον οποίο ονομάζει προπάτορά τους, όχι προφανώς για να δείξει κάποια κοινή καταγωγή Χριστιανών και Μουσουλμάνων αλλά για να χρησιμοποιήσει αμέσως μετά τους λόγους του Πατριάρχη της Παλαιάς Διαθήκης ως αποδεικτικούς της θεότητας του Χριστού. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκει ουσιαστικά να δείξει στους μουσουλμάνους, ότι αν πραγματικά αποδέχονται τον Αβραάμ και τους λόγους του, τότε όφειλαν να πιστεύσουν και στη θεότητα του Χριστού. Ο Αβραάμ λοιπόν λέγει προς τον Θεό «Εσύ που κρίνεις όλη τη γη, δεν θα κάνεις κρίση;». Και οι μουσουλμάνοι, όπως προαναφέρθηκε, παραδέχονται ότι ο Χριστός θα κάνει την κρίση του κόσμου. Λογικά λοιπόν οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο κριτής Χριστός είναι Θεός κατά τους λόγους του Πατριάρχου Αβραάμ. Η επιχειρηματολογία του αγίου Γρηγορίου κάνει τον συνομιλητή του τασιμάνη να δυσανασχετεί και ευλόγως, καθώς δεν ήταν φυσικά έτοιμος να αποδεχθεί τη θεότητα του Χριστού.

Στο άλλο διάλογό του με τους Χίονες ως απόδειξη της θεότητας του Χριστού ο άγιος αναφέρει το άναρχον αλλά και το άκτιστον του Λόγου του Θεού. Στην ίδια άλλωστε ενότητα επεξηγεί πως, όπως ο Θεός έχει Λόγο, ομοίως έχει και Πνεύμα για να ερμηνεύσει στους αρνητές της Αγίας Τριάδος την τριαδικότητα του Θεού. Επειδή δε οι συνομιλητές του Χίονες αναφέρονται στην αποδοχή εκ μέρους τους των εντολών του Μωυσή, ο άγιος Γρηγόριος τους τονίζει ότι και ο Μωυσής στο δεκάλογο φανερώνει την τριαδικότητα του Θεού. Τόσο μάλιστα πειστική γίνεται η επιχειρηματολογία του ώστε προς στιγμήν οι Χίονες φαίνεται να

αποδέχονται την τριαδικότητα του Θεού! Ο καθηγητής Παναγιώτης Χρήστου (1994) σχολιάζει σχετικά: «Ανεπαίσθητα ο Γρηγόριος τους έσυρε να ομολογήσουν πίστη στην Τριάδα». Προφανώς η «μεταστροφή» των Χιόνων ήταν στιγμιαία, όπως διαφαίνεται από το υπόλοιπο μέρος του διαλόγου. Σε άλλο σημείο των λόγων του ο άγιος Γρηγόριος ονομάζει τους πιστούς του Ισλάμ «κακόφρονες» εξαιτίας της άρνησής τους να πιστέψουν στη θεότητα του Χριστού.

Η διδασκαλία λοιπόν για το πρόσωπο του Χριστού στο Ισλάμ δεν μπορεί να αγνοήσει την πατερική θέση ότι οι πιστοί του Ισλάμ αρνούνται τη θεότητα του και έτσι καθίστανται άνευ σημασίας τα αποδεκτά από εκείνους σημεία της ζωής του Χριστού που είναι η γέννησή του εκ Παρθένου, η ανάληψή του στους ουρανούς και η δεύτερη έλευσή του για να κρίνει τον κόσμο. Ομοίως οι μουσουλμάνοι είναι αρνητές της τριαδικότητας του Θεού. Όταν στο βιβλίο *Θρησκευτικών της Α΄ Γυμνασίου* γίνεται λόγος για την αφιέρωση ενός κεφαλαίου του Κορανίου στον Πατριάρχη Αβραάμ, η πληροφορία αυτή δεν πρέπει να δίνεται στους μαθητές ως δήθεν κοινό στοιχείο Χριστιανών και Μουσουλμάνων. Η θεωρία των λεγομένων «Αβρααμικών θρησκειών» που πρωτοδιατυπώθηκε από τον Γάλλο Ισλαμολόγο και μυστικιστή, τον Louis Massignon (1883-1962) είναι σαφές ότι με βάση τη διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, είναι πολλαπλώς ελλειμματική και ιστορικά ανέρευστη (Γεωργοπούλος, 2010). Οι λόγοι του αγίου Γρηγορίου αποδεικνύουν ότι στον μεν Αβραάμ κάνει αναφορά το Κοράνιο, τα δε λεγόμενά του δεν γίνονται αποδεκτά και σε κάθε περίπτωση δεν ερμηνεύονται ορθώς από τους Μουσουλμάνους. Το ίδιο συμβαίνει και τις Δέκα Εντολές του Μωυσή. Ο μονοθεϊσμός του Ισλάμ αποτελεί άρνηση της τριαδικότητας του Θεού στην οποία πιστεύουν οι Χριστιανοί. Για τούτο είναι ορθότατη η επισήμανση του βιβλίου της Β΄ Λυκείου (Δρίτσας, Μόσχος & Παπαλεξανδρόπουλος, 2012) ότι οι πιστοί στο Ισλάμ δε θεωρούν το Χριστιανισμό μονοθεϊστική θρησκεία. Είναι λοιπόν απαραίτητο όχι μόνο να μην διδάσκεται στους μαθητές ο μονοθεϊσμός ως κοινό δήθεν γνώρισμα Χριστιανισμού και Ισλάμ αλλά επιπλέον να αναλύεται ο αντιτριαδικός χαρακτήρας του ισλαμικού μονοθεϊσμού.

Σημαντική είναι η συμβολή του αγίου Γρηγορίου και στην παραποίηση από τους μουσουλμάνους της διδασκαλίας για το πρόσωπο της Θεοτόκου. Μολονότι εκείνοι παραδέχονται την παρθενική εξ αυτής γέννηση του Χριστού, αρνούνται να την τιμήσουν ως Θεοτόκο, αφού δεν δέχονται ότι γέννησε Θεάνθρωπο αλλά τον Λόγο που είναι όμως για εκείνους μόνο άνθρωπος. «Δούλος εστί του Θεού και Χριστός» είναι η απάντηση του τασιμάνη στον άγιο Γρηγόριο (Παλαμάς, 1994). Την Παρθένο Μαρία όμως, ο άγιος Γρηγόριος τονίζει, οι Χριστιανοί τιμούν ως Θεοτόκο. Η άρνηση επομένως της θεότητας του Χριστού από το Ισλάμ οδηγεί αναπόδραστα και στην άρνηση του θείου τόκου της Παναγίας και της τιμής προς εκείνην ως Θεοτόκο.

Στα σχολικά βιβλία *Θρησκευτικών* απουσιάζει πλήρως η αναφορά στο γεγονός ότι οι μουσουλμάνοι αρνούνται να τιμήσουν την Παρθένο Μαρία ως Θεοτόκο. Οποιαδήποτε ωστόσο σχετική αναφορά πρέπει να θεμελιώνεται στο γεγονός ότι η αποδοχή της Παρθενίας της Παναγίας από τους μουσουλμάνους δεν συνοδεύεται από την απόδοση τιμής σε εκείνην ως Θεοτόκο.

Στο ερώτημα του Ισμαήλ, συνομιλητή του αγίου Γρηγορίου στον πρώτο διάλογο, γιατί οι Χριστιανοί προσκυνούν το Σταυρό του Χριστού ο άγιος Γρηγόριος απαντά με ένα παράδειγμα από τη ζωή του ηγεμόνα συνομιλητή του. Όπως εσύ, του λέει, αποδέχεσαι αυτούς που τιμούν τη σημαία σου και αγανακτείς με όσους την ατιμάζουν, έτσι και οι Χριστιανοί τιμούν το τρόπαιο και τη σημαία του Χριστού που είναι ο Σταυρός. Ο άγιος αναδεικνύει μία ακόμη πλάνη του Ισλάμ, την αμφισβήτηση του Σταυρού του Χριστού. Τονίζει δε επιπλέον προς το συνομιλητή του ότι το πάθος του Κυρίου ήταν εκούσιο και η θεότητά του παρέμεινε απαθής.

Από τη διδασκαλία του Ισλάμ στους μαθητές των ελληνικών σχολείων απουσιάζει και η θέση που έχουν οι Χριστιανοί για τον Μωάμεθ, τον ιδρυτή της θρησκείας αυτής. Ο άγιος Γρηγόριος είναι σαφής. Δεν πιστεύουμε οι Χριστιανοί στον Μωάμεθ διότι ούτε από τους Προφήτες μαρτυρείται το πρόσωπό του ούτε έκανε κάτι αξιόλογο για την πίστη. Στη θέση αυτή του αγίου ο τασιμάνης απαντά ότι υπήρχαν αναφορές για τον Μωάμεθ στο Ευαγγέλιο τις οποίες απάλειψαν οι Χριστιανοί (Παλαμάς, 1994). Ο άγιος απαντά ότι κάτι τέτοιο είναι παντελώς ψευδές. Οι Χριστιανοί αδυνατούν να αλλοιώσουν το περιεχόμενο του Ευαγγελίου και υπάρχουν βαριές κατάρες για όποιον αποτολμούσε κάτι τέτοιο (Αποκ. 22,19). Από το διάλογο αυτό διαφαίνεται αφενός μεν η απόρριψη εκ μέρους του αγίου Γρηγορίου του περιεχομένου του Κορανίου αφετέρου δε και η πίστη των Μουσουλμάνων ότι το Ευαγγέλιο των Χριστιανών είναι κείμενο αλλοιωμένο που δεν περιέχει την αλήθεια.

Η αναφορά στα πλαίσια του μαθήματος των Θρησκευτικών στο Κοράνιο ως ιερό βιβλίο των μουσουλμάνων που γίνεται σε πολλές τάξεις πρέπει να συνοδεύεται με επιπλέον πληροφορίες, όπως η αμφισβήτηση του Ευαγγελίου ως γνήσιου κειμένου από το Κοράνιο καθώς και από την αναφορά ότι για τους Χριστιανούς το βιβλίο αυτό είναι έργο ενός ψευδοπροφήτου, του Μωάμεθ. Διότι ο άγιος Γρηγόριος απαντώντας στις αιτιάσεις του τασιμάνη ότι από το Ευαγγέλιο απαλείφθηκαν χωρία που αναφερόταν στον Μωάμεθ, όχι μόνο ανατρέπει την άποψη αυτή, όπως προαναφέρθηκε, αλλά επιπλέον προσθέτει ότι το Ευαγγέλιο προειδοποιεί για την έλευση ψευδοπροφητών, αφήνοντας σαφώς να εννοηθεί ότι σε αυτούς συγκαταλέγει και τον Μωάμεθ.

Τέλος, το επιχείρημα του τασιμάνη ότι η διάδοση της πίστης του Μωάμεθ από την ανατολή μέχρι τη δύση είναι σημείο της αλήθειάς των λεγομένων του «προφήτη» απαντάται από τον άγιο Γρηγόριο με τρόπο συντριπτικό. «Εφθασε βέβαια ο Μωάμεθ, ξεκινώντας από την ανατολή, νικητής ως τη δύση του ηλίου, αλλ' αυτό το επέτυχε με πόλεμο, με μάχαιρα, με λεηλασίες και ανδραποδισμούς και ανθρωποκτονίες, από τα οποία τίποτε δεν προέρχεται από τον αγαθό Θεό, αλλά είναι μάλλον παραδειγματικό θέλημα του εξ αρχής ανθρωποκτόνου» (Παλαμάς, 1994). Ο Μωάμεθ λοιπόν ως υπηρέτης του διαβόλου και όχι ως προφήτης του Θεού.

Στις διδακτικές ενότητες των Θρησκευτικών της Β' Λυκείου και του ΕΠΑΛ γίνεται αναφορά στην εξάπλωση της πίστης του Μωάμεθ που ο ίδιος πέτυχε, διδάσκεται η Εγίρα ως μετάβασή του Μωάμεθ από τη Μέκκα στη Μεδίνα, δεν διευκρινίζεται ωστόσο το γεγονός ότι η εξάπλωση της θρησκείας αυτής έγινε με τη βία. Οι πολυπληθείς πιστοί της θρησκείας

αυτής μέχρι σήμερα οδηγούν πολλές φορές τους μαθητές στο ερώτημα περί της αλήθειας της θρησκείας του Ισλάμ εξαιτίας του πλήθους που την ακολουθεί. Η απάντηση στο ερώτημα είναι ότι ήδη από την εμφάνισή της και την ίδρυσή της από τον Μωάμεθ η θρησκεία εξαπλώθηκε με μεθόδους βίαιης επιβολής σε πλήρη αντιδιαστολή με την ειρηνική εξάπλωση του Ευαγγελίου του Χριστού στον κόσμο, του οποίου οι Απόστολοι έγιναν μάρτυρες όχι μόνο της αληθείας αλλά και αίματος.

Στο τέλος του διαλόγου με τους Χίονες οι συνομιλητές του αγίου Γρηγορίου για να στηρίξουν τις ανεικονικές αντιλήψεις του Ισλάμ μεταφέρουν στον άγιο την εντολή του δεκαλόγου του Μωυσή που απαγόρευε την κατασκευή και προσκύνηση ομοιωμάτων (Εξ. 20,4. Δευτ. 5,8). Ο άγιος αποδέχεται φυσικά την εντολή του Μωυσή, επεξηγεί όμως στους Χίονες ότι η απαγόρευση αφορά στη θεοποίηση και λατρευτική προσκύνηση των ομοιωμάτων. Άλλωστε ο ίδιος ο Μωυσής, λέγει ο άγιος, μετά την παράδοση των εντολών στους Εβραίους, κατασκεύασε ομοιώματα στο εσωτερικό του καταπετάσματος και εικόνες. Όμως τόσο στο Μωυσή όσο και στους Χριστιανούς οι εικόνες και τα ομοιώματα οδηγούν προς το Θεό και δεν επαινούνται ή προσκυνούνται ως θεοί, όπως κακώς έπρατταν οι αρχαίοι Έλληνες.

Η περί των εικόνων απάντηση του αγίου Γρηγορίου στους Χίονες μπορεί να αποτελέσει μέρος της διδασκαλίας του μαθήματος για την εικονομαχία διότι αποτελεί μεταγενέστερη της περιόδου της εικονομαχίας πατερική απάντηση τόσο στους εικονομάχους όσο και στην ανεικονική θρησκεία του Ισλάμ.

Τέλος, η ελεημοσύνη των μουσουλμάνων που αποτελεί έναν από τους «πέντε στύλους» του Ισλάμ διαφέρει κατά τον άγιο Γρηγόριο από τη χριστιανική φιλανθρωπία ως προς το κίνητρο. Όποιος αγαπά περισσότερο το Θεό, λέγει ο άγιος, είναι περισσότερο και αληθινά ελεήμων.

Συμπεράσματα

Το μάθημα των Θρησκευτικών, που υπηρετούν Ορθόδοξοι Θεολόγοι και απευθύνεται σε μαθητές των ελληνικών σχολείων, οφείλει για τη μελέτη των θρησκειών να λαμβάνει υπόψη και την σχετική διδασκαλία των αγίων Πατέρων.

Η μελέτη του Ισλάμ στα πλαίσια του θρησκευτικού μαθήματος είναι κατάλληλη για τις τάξεις της Δευτεροβάθμιας κυρίως εκπαίδευσης, η εφαρμογή δε ενός Αναλυτικού Προγράμματος που προβλέπει τη μελέτη των θρησκειών κυρίως στις τάξεις του Λυκείου, είναι παιδαγωγικά ορθή και υποβοηθά στην παροχή της θεολογικής γνώσης για τις θρησκείες. Οι ώριμοι ηλικιακά αλλά και γνωσιακά μαθητές του Λυκείου είναι σε θέση να αντιληφθούν τις βασικές αρχές των ξένων θρησκειών, και εν προκειμένω του Ισλάμ, χωρίς να υποπέσουν σε συγκρητιστική σύγχυση.

Η πατερική ορθόδοξη διδασκαλία περιέχει αναφορές στο Ισλάμ αλλά και σε άλλα θρησκευόμενα, οι οποίες μπορούν να φανούν χρήσιμες για την οργάνωση της ύλης του μαθήματος των Θρησκευτικών, μετά από κατάλληλη επεξεργασία που θα βασίζεται στις αρχές της Παιδαγωγικής και της Διδακτικής επιστήμης. Ο εμπλουτισμός της διδασκαλίας για τις

θησκείες με στοιχεία της πατερικής γραμματείας θα συμβάλλει σε μία πληρέστερη μελέτη των θρησκειών, κατάλληλη για να υπηρετήσει τους σκοπούς του μαθήματος των Θρησκευτικών στα ελληνικά σχολεία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Γεωργόπουλος, Β. Πρωτ., (2010, Μάρτιος 3). Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς, ο Χριστιανισμός και το Ισλάμ. *Εφημέριος*, σσ. 22-23.

Γκόστης, Χ., Μεταλληνός, π.Γ. & Φίλιας, Γ. (2012). *Θρησκευτικά Α' Λυκείου, Ορθόδοξη Πίστη και Λατρεία*. Αθήνα: ΙΤΥΕ-ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Γριζοπούλου, Ο. & Καζλάρη, Π. (2012). *Θρησκευτικά Α' Γυμνασίου, Παλαιά Διαθήκη - Η προϊστορία του Χριστιανισμού*. Αθήνα: ΙΤΥΕ-ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Γούλας, Κ., Δελικωσταντής, Κ. & Κομνηνού, Ι. (2012). *Θρησκευτικά Στ' Δημοτικού, Αναζητώντας την αλήθεια στη ζωή μας*. Αθήνα: ΙΤΥΕ-ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Δρίτσας, Δ., Μόσχος, Δ. & Παπαλεξανδρόπουλος, Σ. (2012). *Θρησκευτικά Β' Λυκείου, Χριστιανισμός και Θρησκευόμενα*. Αθήνα: ΙΤΥΕ-ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Ζούρας, Π., Θερμός, Δ., Παναγάκης, Α., Βούκανου, Μ. & Μαστρομιχαλάκη, Α. (2012). *Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, Ο Θεός στη ζωή μας*. Αθήνα: ΙΤΥΕ-ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Ζούρας, Π., Θερμός, Δ., Παναγάκης, Α., Βούκανου, Μ. & Μαστρομιχαλάκη, Α. (2012). *Θρησκευτικά Δ' Δημοτικού, Η πορεία μας στη ζωή*. Αθήνα: ΙΤΥΕ-ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Καραχάλιας, Σ., Μπράτη, Π., Πασσάκος, Δ. & Φίλιας, Γ. (2012). *Θρησκευτικά Γ' Γυμνασίου, Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*. Αθήνα: ΙΤΥΕ-ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Καριώτογλου, Α. (1996). Το Ισλάμ στα εγχειρίδια της Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης από το 1981 μέχρι σήμερα. Στο Ν. Ζαχαρόπουλος, Γ. Ζιάκας (Επιμ), *Το Ισλάμ στα σχολικά βιβλία της Ελλάδος* (σσ. 79-88). Θεσσαλονίκη: Ανάτυπον Επιστημονικής Επετηρίδας Τμήματος Θεολογίας Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ, Παράρτ. Αριθμ. 2, τομ. 2, 1991-1992.

Καριώτογλου, Α., Πορτελάνος, Σ. & Πασσάκος, Δ. (2004). *Θρησκευτικά Β' ΕΠΑΛ, Βήματα Πίστης και Ζωής*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β..

Κογκούλης, Ι. (1996). Το Ισλάμ στα διδακτικά βιβλία του μαθήματος των Θρησκευτικών Βασικής και Μέσης Εκπαίδευσης κατά την περίοδο 1833 – 1982. Στο Ν. Ζαχαρόπουλος, Γ.

Ζιάκας (Επιμ), *Το Ισλάμ στα σχολικά βιβλία της Ελλάδος* (σσ. 61-77). Θεσσαλονίκη: Ανάπτυπον Επιστημονικής Επετηρίδας Τμήματος Θεολογίας Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ, Παράρτ. Αριθμ. 2, τομ. 2, 1991-1992.

Κορναράκης, Κ., Πρέντος, Κ. & Γιαννακόπουλος, π.Δ. (2012). *Θρησκευτικά Ε΄ Δημοτικού, Οι Χριστιανοί στον αγώνα της ζωής*. Αθήνα: ΙΤΥΕ-ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Μάσσος, Ι., Ζάγκας, Α., Κούβελας Γ. (1981). *Χριστιανισμός και κόσμος, Β΄ Λυκείου*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.

Μενούνος, Ι. *Κοσμά του Αιτωλού, Διδαχές*. Αθήνα: Ακρίτας.

Μπέγζος, Μ. & Παπαθανασίου, Α. (2012). *Θρησκευτικά Γ΄ Λυκείου, Θέματα Χριστιανικής Ηθικής*. Αθήνα: ΙΤΥΕ-ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Παλαμάς, Γ. άγιος (1994). *Απαντα τα έργα, τ.7*. Θεσσαλονίκη: ΕΠΕ.

Παπαθανασίου, Α., Φίλιας, Γ., Αργυρόπουλος, Α. & Καραχάλιας (2000), Στ., *Θρησκευτικά Γ΄ Γυμνασίου, Εκκλησία: Η νέα κοινωνία σε πορεία*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β..

Πετρούνιας, Β. (1978). *Εκκλησιαστική ιστορία Α΄ Λυκείου*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β

Σκιαδάς, Β. (1979). *Λειτουργική και Κατήχηση, Στ΄ Δημοτικού*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β

Σκιαδάς, Β. (1987). *Λειτουργική και Κατήχηση, Στ΄ Δημοτικού*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.

Τσακαλίδης, Γ. (1996). Το Ισλάμ στα Αναλυτικά Προγράμματα των σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της Ελλάδος καθώς και στις οδηγίες του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. Στο Ν. Ζαχαρόπουλος, Γ. Ζιάκας (Επιμ), *Το Ισλάμ στα σχολικά βιβλία της Ελλάδος* (σσ. 25-35). Θεσσαλονίκη: Ανάπτυπον Επιστημονικής Επετηρίδας Τμήματος Θεολογίας Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ, Παράρτ. Αριθμ. 2, τομ. 2, 1991-1992.

Τσανανάς, Γ. (1996). Η ανοιχτή διάθεση των τωρινών διδακτικών προγραμμάτων και βιβλίων της Μέσης Εκπαίδευσης απέναντι στην ετεροδοξία. Στο Ν. Ζαχαρόπουλος, Γ. Ζιάκας (Επιμ), *Το Ισλάμ στα σχολικά βιβλία της Ελλάδος* (σσ. 19-24). Θεσσαλονίκη: Ανάπτυπον Επιστημονικής Επετηρίδας Τμήματος Θεολογίας Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ, Παράρτ. Αριθμ. 2, τομ. 2, 1991-1992.

Τσανανάς, Γ. & Μπάρλος, Α. (2012). *Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου, Καινή Διαθήκη - Ο Ιησούς Χριστός και το έργο του*. Αθήνα: ΙΤΥΕ-ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Χρήστου, Π. (1994). Εισαγωγή. Στο Παλαμάς, Γ. αγ. *Απαντα τα έργα, τ.7*. (σσ. 10-62). Θεσσαλονίκη: ΕΠΕ.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Ιωάννης Τάτσης γεννήθηκε στα Δολιανά Ιωαννίνων, είναι πτυχιούχος του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος στον κλάδο ειδίκευσης «Αγία Γραφή και Πατερική Γραμματεία» με γνωστικό αντικείμενο «Πατερική Γραμματεία» του Τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας του ίδιου πανεπιστημίου. Είναι κάτοχος Πτυχίου Βυζαντινής Μουσικής της Σχολής Βυζαντινής Μουσικής της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Από το 2001 υπηρετεί ως Θεολόγος εκπαιδευτικός σε σχολεία Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Διετέλεσε Διευθυντής Γυμνασίου τη διετία 2015-2017. Υπήρξε Μέλος του Δ.Σ. της ΠΕΘ τη διετία 2013-2015. Αρθρογραφεί συχνά στην εφημερίδα «Ορθόδοξος Τύπος» και σε ιστοχώρους εκπαιδευτικού περιεχομένου.